

הציונות לאזורים

אירופה המזרחית והמרכזית

עורך: אלון גל

מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

מרכז זלמן שזר ירושלים

הציונות לאזוריה: היבטים גא־תרבותיים

א

הציונות לאזוריה: היבטים גאוגרפיים

העורך: אלון גל

כרך א: אירופה המזרחית והמרכזית

כרך ב: הבלקן, המזרח התיכון, צפון אפריקה ואסיה התיכונה

כרך ג: אירופה המערבית, אמריקה, אוסטרליה ואפריקה הדרומית

העיונות לאזוריה

היבטים גאו-תרבותיים

העורך: אלון גל

כרך ראשון

אירופה המזרחית והמרכזית

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים
מכון בן-גוריון לחקר ישראל והעיונות
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

המערכת המדעית

פרופ' חיים אבני, פרופ' ישראל ברטל, פרופ' יוסף גורני, פרופ' אלון גל,
מר צבי יקותיאל, פרופ' ישעיהו ליבמן ז"ל, פרופ' משה ליסק, פרופ' יעקב מ' לנדאו,
ד"ר חיים סעדון, פרופ' טוביה פרילינג, פרופ' ירון צור, פרופ' יוסף קפלן,
פרופ' יעקב רואי, ד"ר עופר שיף

ריכוז המערכת: טליה יקיר
עריכה לשונית: ורדה לנרד
הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד ראש הממשלה

מסת"ב 1-262-227-965-978

מספר קטלוגי 585-185

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ולמכון בן-גוריון לחקר
ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תש"ע

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או
מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציאים לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ
כולם בירושלים

תוכן העניינים

כרך ראשון

9	הקדמה
13	אלון גל: מבוא כללי

שער א: ציונות של תמורה ותקומה

אירופה המזרחית

	פרק ראשון
	ישראל ברטל ויונתן פרנקל: מ'חיבת ציון' לציונות: התנועה הלאומית באימפריה
49	הרוסית 1881–1917
	פרק שני
91	זיוה גלילי: ציונות רוסיה הסובייטית 1917–1939
	פרק שלישי
135	אלי צור: פלגנות, תקוות ותסכולים: הציונות הפולנית, 1915–1939
	פרק רביעי
181	יעקב רואי: ייחודה של הציונות בברית־המועצות, 1945–1991
	פרק חמישי
227	אפרים אופיר: קווי הייחוד של הציונות ברומניה מראשיתה ועד חיסולה

שער ב: ציונות של זהות וליברליות

אירופה המרכזית

	פרק שישי
	גיא מירון: ציונות ולאומיות יהודית בגרמניה: על הדרך המיוחדת בין
281	מזרח למערב

	פרק שביעי
341	מרשה ל' רזונבליט: הציונות באוסטריה ההבסבורגית וב'מדינות היורשות'
374	רשימת המשתתפים
375	מפתחות

כרך שני

9	מבוא לכרך השני
---	----------------

שער א: ציונות של גאולה לגווניה

הבלקן

	פרק ראשון
13	אסתר בנבסה ואהרון רודריג: הציונות ומדינת הלאום היוונית
	פרק שני
33	שלמה שאלתיאל: הציונות בבולגריה: ייחודה של תנועה מנהיגה

שער ב: ציונות של רצף ותחייה בתמורותיה

המזרח התיכון

	פרק שלישי
71	אסתר מאיר-גליצנשטיין: הציונות בעיראק: מלאומיות יהודית לציונות מגשימה
	פרק רביעי
125	רות קמחי: הציונות במצרים: מפגש בין לוונט לאוריינטליזם

צפון אפריקה

	פרק חמישי
203	ירון צור: מחוץ לאירופה: הציונות במרוקו בראשיתה ובהתפתחותה

273	פרק שישי חיים סעדון: הציונות בתוניסיה: בחינה גא־תרבותית
-----	--

אסיה התיכונה

311	פרק שביעי אמנון נצר: יהודי איראן: עלייה וציונות
361	פרק שמיני אמנון נצר: אהבת ציון וישראל באפגניסטאן
379	פרק תשיעי ג'ורא פוֹזִיילוב: זיקת יהודי בוכארה לארץ־ישראל והתיישבותם בה
441	מפתחות
465	רשימת המשתתפים

כרך שלישי

9	מבוא לכרך השלישי
---	------------------

שער א: ציונות של תפוצה ותעודה

אירופה המערבית

13	פרק ראשון ג'פרי אלדרמן: הציונות הבריטית: סקירה ופרשנות
35	פרק שני קתרין ניק: הציונות הצרפתית: אמנציפציה ולאומיות יהודית תפוצתית, מסוף המאה התשע־עשרה עד מלחמת העולם השנייה
93	פרק שלישי צילה הרשקו: הציונות בצרפת בעת שואה ותקומה: 1940–1948

אמריקה הצפונית

- פרק רביעי
אלון גל: ממערב לציון: מאפייני הציונות האמריקנית
111
פרק חמישי
מיכאל בראון: יחיד במינו ואחד מרבים: הציונות בקנדה
167

אוסטרליה

- פרק שישי
אליהו הוניג: ייחודה של הציונות באוסטרליה, 1920–2000
217

שער ב: בין ציונות תפוצתית לציונות התקומה

אמריקה הדרומית

- פרק שביעי
חיים אבני: בין ציונות מגשימה ל'ציונות תפוצתית': ייחודה של ארגנטינה
245
פרק שמיני
רוזה פרלה רייכר: התנועה הציונית באורוגוואי מראשיתה ועד קום
מדינת ישראל
295

אפריקה הדרומית

- פרק תשיעי
גדעון שמעוני: ציונות בדרום אפריקה
327
מפתחות
369
רשימת המשתתפים
389

הקדמה

עקב סיבות היסטוריות שונות שעמדתי עליהן בפירוט במקום אחר¹ התפתחה ההיסטוריו-גרפיה הציונית בתקופה שלפני הקמת מדינת ישראל ובעשורים הראשונים לקיומה באופן דיכוטומי. מחקר ההיסטוריה הציונית של הדורות האחרונים עסק אז בעיקר בשתי סוגיות: הציונות – בה"א הידיעה, ולמעשה הציונות מן הטיפוס המזרח אירופי – חקר התקדמותה והגשמתה בעיקר על ידי עלייה; ומנגד – האמנציפציה, שוב בה"א הידיעה, וההתבוללות או הדחייה ההרסנית הבלתי נמנעות. בסגנון העממי הנפוץ התבטאה הגישה הדיכוטומית בהיגד שמי שאינם עולים מסתכנים באחת משתיים: שמד או השמדה. ברם כידוע המציאות בישראל ובתפוצות מורכבת הרבה יותר מדיכוטומיה זו, והיא אכן גרמה לכך שבהדרגה, בעיקר מסוף שנות השמונים, התפשטה והלכה ההבנה שהיו וישנם סוגים שונים הן של היעדר אמנציפציה והן של אמנציפציה; שהעם היהודי אינו עומד לפני בִּרְרָה קוטבית, דהיינו או ציונות שלמה, מצילה ומגשימה או אבדון לאומי; וכי מכל מקום הנרטיב הראלי-ההיסטורי הוא של התפתחות אותנטית של טיפוס ציונות שונים ('ציוניות') בחלקי תבל שונים. ספר זה הוא חוליה בניסיון של ההיסטוריוגרפיה הציונית העכשווית לתאר ולנתח את ההתפתחות של טיפוס ציונות שונים באזורים גאוגרפיים שונים.

ראשיתו של הקובץ המוגש בזאת בסדנאות שהתקיימו ביזמתי למן שנת תשנ"ו בירושלים בתמיכת מרכז שזר לחקר תולדות ישראל והחברה ההיסטורית הישראלית. המשתתפים ביקשו לקדם את ההיבט הציוני-האזורי ולתרום לממד ההשוואתי בהיסטוריוגרפיה הציונית; הקובץ שלפנינו הוא במידה רבה פרי אותן סדנאות. במבוא שלהלן השתדלתי לשקף את הגישה הכללית ואת האווירה ששררו באותן סדנאות רוגשות בימי שיש במרכז שזר בירושלים ואת המאמרים שנכתבו בעקבותיהן; הספר חב חוב עמוק למשתתפי הסדנאות ההן. עם זאת ההקדמה והמבוא כתובים לגיטימי ובשמי.

מתוך ההידיינויות בסדנאות ההן אציין כאן שלושה עניינים. ראשית, התגבשה הדעה שאין לנו יומרה למפעל אנציקלופדי, שעלינו להסתפק ברוב האזורים הבולטים, ובהם להסתפק בארצות לדוגמה. בתחילה הייתה הנטייה לכלול מדינה אחת מכל אזור גאוגרפי, אך במשך הזמן הסתמנה המגמה לדון לפחות בשתי מדינות מכל אזור על מנת

1 א' גל, 'לקראת היסטוריוגרפיה ציונית אזורית', א' צור (עורך), עולם ישן אדם חדש: קהילות ישראל בעידן המודרניזציה, קריית שדה-בוקר תשס"ה, עמ' 280–301.

הקדמה

להימנע ממקריאות. אי לכך ספר זה איננו מקיף את הנושא; יבואו נא אחרים וישלימו בדרכם. נכון יהיה לראות בדיונים בספר המוגש בזאת נדבך בתהליך של שילוב הגורם האזורי-תרבותי בהבנה הכוללת של התופעה הציונית.

שנית, התלבטנו באותן סדנאות באשר לכרונולוגיה. המגמה ההיסטוריוגרפית הייתה, וכזו היא גם בספר, להתמקד בתהליכים ובמאפיינים בתקופה שעד הקמת מדינת ישראל ועד בכלל. עם זאת נטינו כבר בסדנאות הראשונות לכמה יוצאים מן הכלל בולטים, ולא נמנענו מהעלאת סוגיות בנות זמננו שמצאנו כי הן זורות אור על נושאנו. גם תוכן הספר והמבוא משקפים את המסגרת הגמישה הזאת.

שלישית, התחבטנו בשאלה היסודית 'מהי ציונות?'. דהיינו מה הן התופעות הלאומיות הראויות להידון במסגרת הנושא 'הציונות לאזוריה'. הגישה הבסיסית של המשתתפים הייתה כמובן מכילה (אינקלוזיווית). ראינו במפעל תרומה של העשרה, תיקון והשלמה מדעית להיסטוריוגרפיה שהייתה מקובלת בעבר. מלכתחילה התלוותה למפעל נימת התרסה – ברוח מדעית חלוצית – כנגד הגישה המתנשאת והמדירה (אקסקלוזיווית), שלדידה למשל הציונות נוסח המזרח, הציונות המערבית, בייחוד האמריקנית, או הציונות הרוסית בת זמננו אינן ראויות להיכלל בקטגוריה 'ציונות'.² אנו התכוונו במפורש להיסטוריוגרפיה פתוחה המנסה להאיר גם את טיפוס הציונות הארגונית הדוקות ביהדות – כקהילה (Jewry), כדת ותרבות (Judaism) וכוהות (Jewishness) – או בחברה הכללית למקומותיה.

*

תודתי נתונה למי שעודדו אותי לפתוח ולפתח את חקר הציונות לאזוריה, ביניהם הפרופסורים שמואל נוח אייזנשטדט, מיכאל (מישל) אביטבול, ישראל ברטל, דני גוטוויין, צבי גיטלמן, זאב גריס, חגית לבסקי, ישראל לוין, ישעיהו (צ'רלס) ליבמן ו"ל, רוברט ליברלס, מיכאל מאיר, דן מכמן וזאב צחור. אדגיש כאן את חובי הרב למשתתפי הסדנאות והקובץ אשר נענו לפניויות השונות ותרמו מאוד להתפתחותו ולהשלמתו של המיזם: פרופ' חיים אבני, ד"ר צילה הרשקו, ד"ר אסתר מאיר, ד"ר גיא מירון, ד"ר חיים סעדון, פרופ' יעקב רואי ופרופ' גדעון שמעוני. אני מרכין ראש בהוקרה לזכרם של פרופ' אמנון נצר ופרופ' יונתן פרנקל, מפעילי המשתתפים. תודתי החמה לד"ר אפרים זוף על עריכת מאמרה של רוזה פרלה רייכר ו"ל.

2 על הדרת ה'אחר' בתרבות הפוליטית ביישוב ובישראל ראו: א' כרמון, 'הסכמה, שונות, אחרות', א' רביצקי וי"מ שטרן (עורכים), דברים ושברי דברים: על יהדותה של מדינה דמוקרטית, ירושלים תשס"ז, עמ' 471-494.

הקדמה

תודתי והערכתי לעמיתים, בנוסף למשתתפי הקובץ, אשר קראו חלקים של הספר ואת המבוא, והעירו הערות חשובות ומועילות: ד"ר יצחק בצלאל, פרופ' יוסף גורני, בְּנִי ד"ר שחף גל, פרופ' משה ליסק, פרופ' יעקב מ' לנדאו, ד"ר יצחק קונפורטי ופרופ' יעקב שביט.

הוקרתי נתונה לד"ר טוביה פריילינג, מנהל מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, קריית שדה-בוקר, בשנות הייסוד של המיזם, ולד"ר עופר שיף, המנהל שאחריו – על התמיכה, השותפות והתרומה לכל אורך הדרך. הערכתי הרבה נתונה לראשי החברה ההיסטורית הישראלית, אשר ליוו את המיזם ונתנו לו את תמיכתם: הפרופסורים יוסף קפלן, מיכאל הד וישראל ברטל. תודתי הלבבית למר צבי יקותיאל, מנכ"ל מרכז זלמן שזר, המושיט תמיד עצה ועזרה ברוח טובה, לגב' טובי וייס, מרכזות האירועים של מרכז שזר, לגב' טליה יקיר, מרכזת הפרסומים, לגב' ורדה לנרד, העורכת הלשונית של הספר, ליחזקאל חובב, המביא לבית הדפוס. ואחרונים קרובים לאנשי הוצאת הספרים של מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, קריית שדה-בוקר: לשאול שרגאי, ראש ההוצאה לאור, ולנילי הירט מבית ההוצאה, לחנה פינשאו, הממונה על הארכיון, ללילי אדר, מנהלת הספרייה, ולצוותים.

הספר מוקדש לרעייתי סנונית ולמשפחותינו: גל-גולדברג, בט-באט, זוטרא-קליינר ואגוזי-נוסבאום.

חנוכה תשס"ט

אלון גל

מבוא כללי

אלון גל

[...] שימו לב, ידידים: / לא חדש הוא כל-כך המשג ציונות, / הוא קשור בתולדות המשג יהודים.

והבא להפריד משגים יוכח / שהקשר עתיק הוא וקצת מסבך.

אם נזכר, למשל, את דוד בן ישי, / הרועה והמלך ונעים הנמירות: / כבירה היא דמותו ונרמזת בלי די / והיסטוריה דברה בו טובות גם רעות. / אבל איש לא יוכל להכחיש, רבותי: / זה היה ציוני גדול מאד.

או נביט אל הושע, עמוס ויחזקאל, / אל דברים הנושף אהבה וחרון. / לא נטעה, רבותי, אם נאמר – חי האל! – / הם היו מגדולי חובבי ציון!

זאת מבלי להזכיר את דבורה הנביאה, / או רחל, אם העם, הצנועה בצנועות, / שהיו כל אחת בדרכה ואפיה, / בהחלט, / בהחלט, / נשים ציוניות.

[...] ולכן, / כאשר דברים שונים / מסבירים לקהל העומד לפניכם / כי ישנם יהודים, / וישנם ציונים / וצריך, כמובן, להבדיל ביניהם...

יש לקום ולשאל אותם בלי לחיד: / יתכן שצריך, / אבל איך? (נתן אלתרמן, 'יהודים וציונים 1945', הטור השביעי, תש"ח)

- לעם היהודי בפזורותיו השונות היו במאה השמונה-עשרה חיוניות לאומית ופוטנציאל ציוני עזים מספיק כדי לפתח ולטפח, הן בארצות שסבל בהן מאפליה ומדיכוי והן בארצות שזכה בהן לדמוקרטיה ולאמנציפציה, ציונות, היינו שאיפה ארצית שבמרכזה חתירה לתקומה לאומית ולתחייה תרבותית של עם ישראל בארץ-ישראל;
- הציונות, שראשיתה במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה, על רקע הנסיבות החדשות שנוצרו באותה התקופה, היא תופעה לאומית יהודית בת כ-200 שנה; ביטויי הציונות השתרעו ומשתרעים על פני חמש יבשות, והיא עוצבה בדפוסים גאו-תרבותיים – רעיוניים ומעשיים – מגוונים ביותר;
- בהיערכויות החדשות הללו, בחלקי תבל שונים, באזורים גאו-תרבותיים שונים,

אלון גל

מן המאה השמונה-עשרה עד המאה העשרים ועד בכלל, התפתחו, לרוב באופן מקורי (genuine), טיפוסים ציוניות שונים ('ציוניות').

הנחות אלו, בייחוד את זו האחרונה, מנסה הספר לברר ולנתח.

מטרת המבוא והמאמרים המוגשים בזאת היא בעיקר להאיר את תופעת הציונות עצמה על ביטוייה האזוריים המרכזיים, ולהבהיר לבסוף כי הקמת מדינת ישראל הייתה פרי מרכזי של הציונות לאזוריה ולדורותיה. המבוא והמאמרים אינם מכוונים לעסוק בכל קשת התגובות של הקהילות היהודיות על הנסיבות המודרניות שמאו המאה השמונה-עשרה, כגון תגובות לא-ציוניות ואנטי-ציוניות ותופעת ההתבוללות.

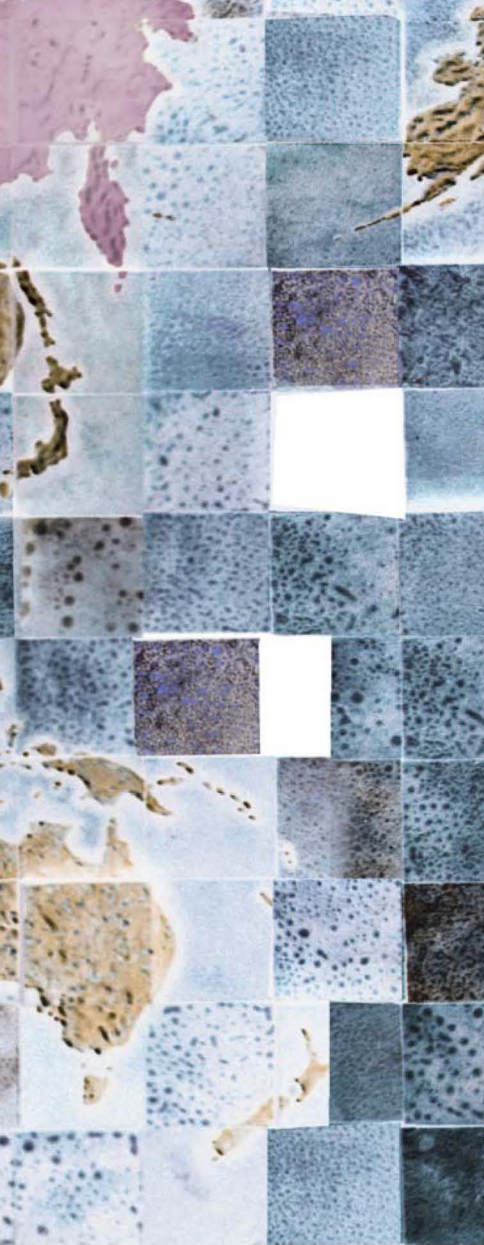
חרף ריבוי פניה, הציונות, בהיותה תנועת המשכיות לאומית, הייתה קשורה בשורשיה – אם באידאולוגיה מפורשת ואם בנטיות לב ושכל – לציוויליזציה היהודית ולמסורת של תרבות פוליטית יהודית, ובתרבות זו היו גרעינים הומניסטיים ומאפיינים פרוטו-דמוקרטיים.¹ הקשר רב העצמה הזה של הציונות ליהדות מחייב את המחקר לעמוד ראשית כול על הפוטנציאל הציוני – הן מבחינה הכמות והן מבחינת האיכות – שביהדות לגווניה השונים.

הספר מנתח את הטיפוסים השונים של ציונות מתוך צירוף של שלושה מכלולי גורמים: אופי הקהילה (Jewry) ויהדותה (Judaism); טיבה של הסביבה הלא יהודית מבחינת המשטר ואופי הלאומיות בה; אופי המפגש בין היהדות לסביבה הלא יהודית. שלושת מכלולי הגורמים הללו פעלו כמובן בתוככי היסטוריה כללית מתפתחת תדיר, והתקופה הרלוונטית לענייננו היא המאה השמונה-עשרה ואילך. פרק זמן זה נבחר גם משום שבמהלך המאה השמונה-עשרה הלכה הלאומיות וגאתה, ומתקופה זו ואילך נעשתה גורם ראשי בהיערכות החברה האנושית.² כמובן ביטויי הלאומיות האלה השפיעו על ראשית הציונות והתפתחותה בהקשרי זמן ומקום שונים.

*

1 ש"נ אייזנשטדט, הציוויליזציה היהודית: הניסיון ההיסטורי היהודי בפרספקטיבה השוואתית וגילוייו בחברה הישראלית, קריית שדה-בוקר תשס"ג, עמ' 1-55, 344-381; א' דין-יחיא וב' יזר, 'רציפות ותמורות בהגות המדינית היהודית', ד' אלעזר (עורך), עם ועדה: המסורת המדינית היהודית והשלכותיה לימינו, ירושלים 1991, עמ' 109-123; מ' וולצר, נ' זחר ומ' לורברבוים (עורכים), המסורת הפוליטית היהודית, א: סמכות, ירושלים תשס"ז, וכרכים עוקבים; א' שביד, הפילוסופיה של התנ"ך כיסוד תרבות ישראל: עיון בסיפור, בהוראה ובחקיקה של החומש, תל-אביב 2004; א' לוז, מאבק בנחל יבוק: עוצמה, מוסר וזהות יהודית, ירושלים תשנ"ט; א' גל ומ' ליסק (עורכים), היסודות ההיסטוריים של הדמוקרטיה הישראלית (בהכנה לדפוס).

2 אין בכך כמובן כדי לשלול תופעות לאומיות מוקדמות יותר, את המקורות האתניים של אומות ודאי שלא את קיומן של אומות לפני עידן הלאומיות המודרנית.

הציונות לאזוריה מתאר לראשונה את

הטיפוסים השונים של הציונות שהתפתחו באזורים השונים בעולם היהודי. הגישה הגאוגרפית בוחנת את הציונות כמגמה אותנטית בת למעלה ממאתיים שנה המשתרעת על פני חמש יבשות. בהתפתחות זו נוצרו היישוב ומדינת ישראל היהודית והדמוקרטיה כפרי של השפעות מגוונות של כל טיפוסים הציונות, כולל אלה שההיסטוריוגרפיה הציונית הרשמית לא עסקה בהם עד כה. טיפוסים אלה של ציונות נדונים בספר באופן שיטתי בעשרים וחמישה פרקים המחולקים לשישה שערים. העורך, פרופסור אלון גל, הקדים לספר מבוא מקיף.

הציונות לאזוריה מציג דגמים שונים של

ההתפתחות הציונית: (א) ציונות של תמורה ותקומה (אירופה המזרחית); (ב) ציונות של זהות וליברליות (אירופה המרכזית); (ג) ציונות של גאולה לגוויה (הבלקן); (ד) ציונות של רצף ותחייה בתמורותיה (המזרח התיכון, צפון אפריקה ואסיה התיכונה); (ה) ציונות של תפוצה ותעודה (אירופה המערבית, אמריקה הצפונית, אוסטרליה); (ו) בין ציונות תפוצתית לציונות התקומה (אמריקה הדרומית, אפריקה הדרומית). החלוקה הזאת כוללת גם טיפוסים ביניים שונים. הקובץ כולל שלושה כרכים, הנחלקים על פי הדגמים הללו. הפרקים נכתבו במיוחד עבור מפעל מדעי-חלוצי זה בידי טובי החוקרים בארץ ובעולם. חוקרי הציונות, הקורא המשכיל, התלמיד והסטודנט ימצאו עניין רב בקובץ מאמרים זה, השופך אור חדש על הציונות ותולדותיה.

מחיר: 93.20 ₪

0 01850000585 2
דאנאקוד 185-585

אלון גל הוא פרופסור אמריטוס במחלקה להיסטוריה

של עם ישראל ובמכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע, וקריית שדה בוקר. הוא קיבל דוקטורט מיצרפי מאוניברסיטת ברנדייס, בוסטון, בהיסטוריה יהודית של העת החדשה ובהיסטוריה אמריקנית כללית. מחקריו התפרסמו, בין השאר, בהוצאות האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, בריל (הולנד), פאלגרייב-מאקמילן ואדינבורג (בריטניה), הארווארד ואינדיאנה (ארצות הברית). הוא כתב וערך ספרים בנושאי התפוצות, הציונות, היישוב ומדינת ישראל, אתניות ולאומיות, ביניהם: *The Changing Concept of Mission in American Reform Judaism* (1990); *Beyond Survival and Philanthropy: American Jewry and Israel* (2000); *The Call of the Homeland: Diaspora* (תשס"ה); *Nationalisms, Past and Present* (2009)